

Dalia Šiukštienė*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Lietuvos bankininkystės raidos ypatybės ir jų poveikis gyventojų ekonominiam saugumui

Straipsnis skirtas Lietuvos gyventojų požiūrio į bankus analizei, vertinant šį požiūrį kaip sudėtinę ekonominio saugumo koncepcijos dalį. Atskirais bankininkystės raidos faktais pagrindžiamas teiginys, kad ankstesnės jos politikos ydos ir įgyvendinimo klaidos ligi šiol lemia menką gyventojų pasitikėjimo Lietuvos bankine sistema rodiklį. Remdamasi ankstesne darbo patirtimi Vilniaus banko rinkos tyrimų ir marketingo struktūriniuose padaliniuose, autorė detaliau komentuoja vieno šalies komercinio banko sprendimus bankininkystės raidos fone. Remiantis atskirų autorių publikacijomis, teisine ir statistine informacija, straipsnyje siekiama parodyti individualaus lygmens požiūrio į šalies finansų institucijos vietą bendroje nacionalinio saugumo sampratoje.

Ivadas

Viena pagrindinių sėkmingo Lietuvos perėjimo iš centralizuotos ekonomikos į rinkos ekonomiką priedaidų yra veiksmingo finansų sektoriaus sukūrimas. Nors Lietuvos finansų sektorius nėra didelis, lyginant su ES valstybėmis (visų šalies finansų tarpininkų turtas sudaro apie 36 % BVP, kai mažiausias rodiklis tarp ES šalių siekia 180 % Suomijoje, o didžiausias – Olandijoje – net 520 %)¹, tačiau turi priimti naujus iššūkius, kylančius iš besiplečiančio elektroninio verslo ir prekybos, užpildyti visas ES saugios bankininkystės spragas, atsirandančias dėl naujų verslo formų ar globalizacijos. Pagrindinė dalis Lietuvos finansų institucinėje struktūroje tenka bankams (apie 32 % BVP), kai kredito unijos, lizingo bendrovės bei draudimo sektorius savo turtu tesudaro apie 4 % šalies BVP². 2003 m. pr. Lietuvoje veikė 10 Lietuvos banko licenziją turinčių bankų, 4 užsienio bankų skyriai ir 2 užsienio bankų atstovybės. Jų turtas (aktyvai) 2003 m. pr. sudarė 17,2 mlrd. Lt³. Gyventojai Lietuvos bankams buvo patikėję 6,9 mlrd. Lt indėlių. 2002 m. bendrasis Lietuvos bankų audituotas pelnas sudarė 146,8 mln. Lt – tai geriausias rodiklis

*Dalia Šiukštienė - ekonomistė, Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros lektorė. Adresas: Šilo 5a, 10322 Vilnius, tel. 8-5-2103569, e-paštas: d.siukstiene@delfi.lt

¹ „Finansų sektoriaus plėtra iki 2015 metų“, projektas, darbo grupės vadovė E. Martinaitytė, Vilnius, 2002, http://www.ekm.lt/catalogs/33/strategijos/finansu_sektorius.doc.

² *Ten pat.*

³ Kredito įstaigų veikla 2002 metais, LB, 2003 01 28, <http://www.lbank.lt/istaigos/veikla2002a.htm>.

po nepriklausomybės atkūrimo⁴. Veiklos nuostolį 2002 m. deklaravo trys bankai, o 2001 m. tokių buvo 6. Nepasitvirtino ir Lietuvos ekonomistų nuogastavimai, kad, susiejus litą su euru, rinkoje kils įmonių bei gyventojų inertiškumas įprastos valiutos – JAV dolerio – atžvilgiu ir suformuos tam tikrą valiutų dualizmą. Pagrindinės bankų sektoriaus priežiūros institucijos – Lietuvos banko – veiklą gerai įvertino Europos komisijos ekspertai: Pasaulio banko Finansų sektoriaus įvertinimo programos išvadoje teigiama, kad šalyje jau padaryta esminė pažanga, užtikrinant saugų ir patikimą bankinės sistemos funkcionavimą, o šiuo metu susiklosčiusi Lietuvos kredito įstaigų priežiūros sistema atitinka tarptautinę praktiką ir ES keliamus reikalavimus⁵. Tačiau 2003 m. pr. reikšmingų pasiekimų ir gerų įvertinimų fone disonansu nuskambėjo Valsybės saugumo departamento generalinio direktoriaus Mečio Laurinkaus komentaras dėl gandų apie naują bankų krizę: „[...] VSD vertinimu, gandai apie didžiausio banko krizę kėlė grėsmę nacionaliniam saugumui. [...] Gandai kilo iš dalies paties banko viduje, paskui persimetė į konkurentų sluoksnius, susidarė visas kompleksas, tik banko vadovo pareiškimas galėjo laiku užkirsti tam kelią. Tai nebuvo padaryta, todėl buvo įvertintos kitos valstybinės struktūros ir Valsybės saugumo departamentas“⁶. Darant prielaidą, kad tokio pareiškimo potekstė nurodo į Lietuvos Nacionalinio saugumo strategiją⁷, kurioje ekonominis saugumas yra siejamas su svarbiausiais valstybės interesais, šis faktas reikštų pavojų ir grėsmes gyventojų gerovei, kylančias tada, kai „šešėlinių finansinių ir organizuotų nusikaltimų grupuočių veikla kelia didelę grėsmę valstybei ir visuomenei“⁸. Į gandus apie finansinius sunkumus Lietuvos bankų sektoriuje rinka sureagavo žaibiškai – vien per gruodį ir sausį gyventojai ir įmonės iš Vilniaus banko atsėmė apie 0,6 mlrd. Lt, o terminuotųjų indėlių apimtis, penkerius metus iš eilės Lietuvoje augusi daugiau kaip po 800 mln. Lt kasmet, vien per 2002 m. gruodį sumažėjo 1,5 %⁹. Šis faktas leidžia teigti, kad Lietuvos gyventojų pasitikėjimas nacionalinėmis finansų institucijomis, kaip asmeninio ekonominio saugumo garantu, formuoja visą rinkos dalyvių įsitikinimų potencialą ir yra vienas svarbiausių privalumų arba trūkumų, mobilizuojančių ar slopinančių pokyčius joje. Individualūs požiūriai ir vertybinės orientacijos šiuo atveju formuoja bendrą pokyčių terpę ir socialinį psichologinį kontekstą permainoms. Tobulėjant informacinėms sistemoms ir bankų technologijoms, Lietuvos bankai siūlo vis daugiau modernių paslaugų, susijusių su ilgalaikių indėlių ir investicijų valdymu. Šio proceso vystymuisi būtina prielaida – pasitikėti 3 elementais: finansinių institucijų darbuotojų profesionalumu ir kompetencija, šalies įstatymine baze bei garantijomis ir priežiūros tarnybų darbo efektyvumu. Deja, viešosios nuomonės tyrimų bendrovės *Vilmorus* reguliarių apklausų duomenimis, 2002 m. pab. nuvilnijusi kalbų banga apie problemas bankuose ir taip menką bankais pasitikinčių gyventojų skaičių per mėnesį sumažino nuo 32,7 % iki 30,1 %¹⁰. Nors 2002 m. nacionalinio saugumo

⁴ *Ten pat.*

⁵ *Ten pat.*

⁶ „Nuo gandų apie banką – iki skandalo“, Eltos informacija, *Lietuvos rytas*, 2003 m. vasario 19 d.

⁷ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“, 2002 m. gegužės 28 d. Nr. IX – 907, *Valsybės žinios*, 2002 m. birželio 7 d., Nr. 56, 29.

⁸ *Ten pat.*

⁹ Dubauskas M., „Gandų kaina – apie pusę milijardo litų“, *Lietuvos rytas*, 2003 m. kovo 6 d., Nr. 54.

¹⁰ „Pasitikite ar nepasitikite šiomis Lietuvos institucijomis?“, *Lietuvos rytas*, 2003 m. vasario 12 d., Nr. 35.

ataskaitoje pripažinta, kad „Lietuvos bankų sektorius yra labai koncentruotas ir priklauso nuo vieno užsienio regiono bankų, todėl neatmestina galimybė, kad Šiaurės šalių finansų rinkose iškilusios problemos gali turėti įtakos Lietuvos bankų veiklos stabilumui“¹¹, jų kontroliuojamos privačios struktūros dabar kovoja dėl naujo „kašnio“ – dalies Lietuvos gyventojų socialinio draudimo lėšų, valdant jas privačiuose pensijų fonduose¹². Akivaizdu, kad didžiausia lėšų dalis atsidurs Skandinavijos bankų kontroliuojamuose fonduose, kurie brangiomis marketingo priemonėmis, išnaudodami bankų darbuotojų potencialą, vykdo agresyviausią agitaciją. O gana painios pensijų fondų taisyklės¹³, dabar skiriamų senatvės pensijų dydžiai, neadekvatūs ilgametams socialinio draudimo įmokoms, nekorektiški konkuruojančių pensijų fondų marketingo veiksmai gimdo kontraversiškus vertinimus TV diskusijų laidose ir spaudoje. Tai rodo, kad Lietuvos bankinė sistema, ekspertų ir autoritetinių institucijų pripažinta saugia ir efektyvia, būdama vienu svarbiausių kriterijų šalies ekonominio saugumo sampratoje, dar nepasiekė teigiamo pripažinimo tarp finansinių paslaugų vartotojų.

1. Bankininkystės vieta saugumo sampratoje sisteminiu ir individualiu požiūriu

Atrodo, kad žmonės dažniausiai balsuoja už savo pinigines ir remia įstatymus, kurie pasitarnauja jų asmeniniams interesams.

*George Soros*¹⁴

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, referuodama Seimui, o kartu ir visuomenei apie pasiekimus šalies nacionalinio saugumo sistemoje, kaip ekonominio saugumo faktorius vardija stabilios fiskalinės ir monetarinės politikos užtikrinimą, valstybės skolos valdymą, konkurencingos ekonomikos kūrimą, krašto aprūpinimą energija ir energijos ištekliais, transporto infrastruktūros plėtojimą¹⁵. Teoriniame lygmenyje yra teigiama, kad saugumas „bet kuria objektyvia prasme matuoja grėsmės nebuvimą turimoms vertybėms, o subjektyvia prasme – nebuvimą baimės, kad tos vertybės bus užpultos“¹⁶. Šio straipsnio autorė, sutikdama su pateiktu *Barry Buzan* teiginiu ir priimdama prielaidą, kad subjektyvus saugumo jausmas ar „tikrumas nebūtinai siejasi su tikru saugumu“¹⁷, o „idėja, kad ekono-

¹¹ Lietuvos Respublikos Seimas, 2002 metų nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtros ataskaita, Vilnius, 2003, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.viewdoc?p_int_tekst_id.

¹² Lietuvos Respublikos Pensijų sistemos reformos įstatymas, 2002 m. gruodžio 3 d. Nr. IX-1215, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 123-5511.

¹³ Lietuvos Respublikos Pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003 m. liepos 4 d. Nr. IX-1692, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 38-1672.

¹⁴ Soros G., *Pasaulinio kapitalizmo krizė: Atviroji visuomenė pavojuje*, Vilnius: Tyto alba, 1999, p. 23.

¹⁵ Ataskaita (note 11).

¹⁶ Buzan B., *Žmonės, valstybės ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo*, Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 50.

¹⁷ *Ten pat*, p. 70.

minis saugumas yra absoliuti vertybė, kuri gali būti plačiai taikoma, tėra iliuzija, jos siekimas tolygus chimeros medžioklei¹⁸, nesiekia formuluoti gilesnio ekonominio saugumo apibrėžimo. Ekonominio saugumo realybė yra susijusi su daugybe prieštaravimų ir kompromisų tiek globalinių finansų plėtroje, tiek valstybių siekiuose kontroliuoti kapitalą ir jo judėjimą, tiek atskirų visuomenės grupių nuostatose, todėl dėl ribotos straipsnio apimties į dalyką bus žiūrima kaip į kompleksą aplinkybių, kurios garantuoja „priėjimą prie pagrindinių žmogaus gyvenimo reikmių (maistas, vanduo, būstas, švietimas ir pan.)“¹⁹.

Organizuotoje visuomenėje šių pagrindinių gyvenimo reikmių tenkinimas neįmanomas be pinigų ir jų valdymo, kitaip tariant, be geriau ar blogiau funkcionuojančios bankų sistemos. Kaip teigiama Europos Komisijos dar 1995 m. parengtoje ir patvirtintoje asocijuotų Vidurio ir Rytų Europos valstybių pasirengimo į ES prognozoje (ang. *White paper*), finansų sektorius yra vienas svarbiausių ūkinės veiklos dalyvių, nes būtent per jį privačios santaupos ir kitoks finansinis kapitalas panaudojamas investicijoms, per jį siekiama koordinuoti ūkinės veiklos pagyvėjimą atskirose šakose taip, kad kapitalas būtų panaudojamas našiausiai. Jei tinkamai funkcionuojantį šalies finansų sektorių gali užtikrinti trys būtini elementai – parengtas ir gerą reputaciją turintis personalas, atitinkama įstatymų bazė ir veiksmingai dirbančios priežiūros tarnybos, tai, kaip rašoma ES dokumente, dar svarbiau pasiekti, „kad finansų rinkos dalyviai (tiek vietiniai, tiek tarptautiniai) ja visiškai pasitikėtų“²⁰.

Teorinėse studijose yra analizuojama sisteminė rizika arba grėsmė, kylanti iš struktūrinių „vyriausybių (bei tarptautinių institucijų) ir rinkų, arba tiksliau – viešosios ir privačios valdžios galių poslinkių globalinėje finansų sistemoje“, kai jokia finansų institucija nesuinteresuota laikytis griežtesnių reguliavimo standartų nei jos konkurentai²¹. Nors Lietuvoje kryptingai dirbama atsiliepiant į 1998 m. TVF ir Pasaulio banko susitarimus kurti veiksmingą tarptautinį priežiūros mechanizmą ir užtikrinti didesnę finansinės informacijos skaidrumą, kad būtų užkertamas kelias galimoms finansų krizėms atskiruose regionuose, priimtina teoretikų prielaida, kad tai dar nereiškia, jog vyriausybės gali finansų rinkas efektyviai kontroliuoti arba taip pat lengvai kaip eliminavusios iš naujo įvesti veiksmingą kapitalo kontrolę²². Lietuvos bankininkystės sektorius šalies nacionalinio saugumo sistemoje gerai vertinamas, teigiant, kad „grėsmių bankų sektoriuje tikimybė nedidelė, tačiau, įvertinant finansų rinkos dinamiškumą, turės būti nuolat tobulinamas valdymo procesas bei bankų veiklos reguliavimas“²³. Formalia grėsmė arba rizika bankininkystėje pripažįstami „investuotojai iš Skandinavijos, per dukterinius bankus užimantys apie 68,7 % rinkos“²⁴. Žinant, kad šių motininių bankų tinklas apima daugelį pasaulio šalių, o reitingai ne patys aukščiausi, nurodytas rizikos faktorius darosi daug aktualesnis Lietu-

¹⁸ *Ten pat*, p. 294.

¹⁹ *Ten pat*, p. 297.

²⁰ *Lietuvos integracija į Europos sąjungą: bankininkystė ir finansai*, Vilnius: Lietuvos bankas, 1997/1, p. 12.

²¹ Pauly L., „Who Elected the Bankers?“, New York: Cornell University Press (1997), p. 163.

²² Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*, Vilnius: Margi raštai, 2002, p. 243.

²³ Ataskaita (note 11).

²⁴ *Ten pat*.

vos ekonominiam saugumui negu oficialiai tą norima pripažinti. Teoriškai vertinant, reikia sutikti su teiginiu, kad pasaulio kapitalo rinka veikia dar ne taip, „kaip veikia vadovėliuose tobulai integruota kapitalo rinka [...], nes skolintojų ir skolininkų galiybės dalyvauti šioje rinkoje skiriasi“²⁵. Tai sukuria atsiskaitymų riziką (grėsmę), kai sandorio šalims, gyvenant skirtingose laiko zonose, gali nutikti taip, kad vienas banko aptarnaujamo „sandorio dalyvis gali būti jau įvykdęs savo sutartinius įsipareigojimus, tuo tarpu antrasis tuo metu nebeįstengia sumokėti reikiamos sumos, ir likvidavimo rizika – kai sandorio šalys nepajėgia sumokėti reikiamos sumos“²⁶. Lietuvos bankai naudojami tarpbankine mokėjimų sistema, kurios savininkas yra Lietuvos bankas, o mažų ir didelių verčių mokėjimai, arba tarpbankinis kliringas, vykdomi dukart per dieną fiksuoto laiko sistema. Tačiau integruojantis į ES struktūras dabartinė mokėjimų sistema turės būti pertvarkyta į realaus laiko sistemą ir prijungta prie Europos *TARGET* sistemos. Taip tampa aktualu, kad valstybė, dalį kompetencijos finansų verslo reguliavimo srityje perduodama tarpnacionalinėms priežiūros institucijoms, užtikrintų garantijas indėlininkams, kurių pinigais disponuoja bankai, aptarnaujantys tarptautinius verslo sandorius. Žinodami, kad pagrindinis Lietuvos bankams patikimų pinigų garantas yra valstybiniame indėlių draudimo fonde sukaupiamos lėšos, kurias įstatymu nustatyta tvarka reguliariai didina visi Lietuvoje veikiantys komerciniai bankai, negalime pervertinti fondo poveikio visuomenės nuostatoms. 2002 m. fondo veiklos ataskaitoje rašoma, kad per metus indėlių draudimo fondo įplaukos buvo 25 mln. Lt, o administravimui išleista tik apie 3,4 % šios sumos. Lietuvos indėlių draudimo fondas 2002 m. pab. sudarė apie 295 mln. Lt²⁷, o bankuose laikomų indėlių suma siekė 11,7 mlrd. Lt. Vadovaujantis paprasta aritmetika galima teigti, kad visiškai apdraustas yra maždaug vienas litas iš 40 gyventojų ir įmonių indėlių bankuose. Žinoma, derėtų kalbėti apie fondo lėšų perdraudimą užsienio kompanijose, draudžiamų bankų turto likvidumą, fondo lėšų valdymo principus, valstybės kontrolės priemones bankų stabilumui užtikrinti, bet individualiu požiūriu svarbiausia būtų ši „aritmetinė“ tiesa.

Atskirų teoretikų nuomone²⁸, pati sąvoka „saugumas“ gali būti analizuojama trimis lygiais: valstybės, ūkio subjekto ir žmogaus. Kalbant apie ekonominę valstybės saugumą, turima galvoje materialinis, intelektinis, kultūrinis pagrindas, kuris kartu yra ir ekonominių poreikių tenkinimo bazė. Pagrindinės jo problemos ir pagrindiniai veikėjai kyla iš ekonominės politikos arba iš vidinės valstybės aplinkos²⁹. Dėl ribotos straipsnio apimties saugumo lygių analizė nebus plėtojama. Autorė, sutikdama su pateiktu teiginiu ir naudodamasi aprašomuoju tiesos ieškojimo metodu³⁰, vidinės valstybės aplinkos ir jos dalyvio – žmogaus – sąsajas toliau vertins tik Lietuvos bankininkystės raidos kontekste. Nes, kaip rašo autorės mėgstami ekonomistai, šiandien giliai nugramzdintame ekonominių teorijų ir „statistikos dugne yra galybė plačių prielaidų apie žmones, tokius kaip aš ar tu, apie mūsų poreikius ir motyvaciją,

²⁵ Held (note 22), p. 248.

²⁶ *Ten pat*, p. 264.

²⁷ *Indėlių draudimo fondo finansinė ataskaita*, http://www.idf.lt/docs/finans_atask.rtf.

²⁸ Grėbliuskas A., „Grėsmių Lietuvos ekonominiam saugumui analizė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, Vilnius: LKA, 2003, p. 260–261.

²⁹ *Ten pat*.

³⁰ Schumacher E. F., *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*, New York, Harper&Row, Publishers, Inc., p.1973.

tikslius, kuriems skiriame gyvenimą³¹, o mąstantys ekonominių ir socialinių reikalų dalyviai turi teisę keisti ekonomikos taisykles bei socialines sistemas vien pareiškdami nuomones apie šias taisykles³².

Kalbant apie Lietuvos gyventojų santykį su bankininkyste, tikslinga prisiminti sociologinio tyrimo (SIC, 2001 m. rugsėjo – spalio mėn.)³³ respondentų nurodytas 4 jiems asmeniškai labiausiai svarbias bankų savybes (maksimalus galimas rangas – 51):

Eil.Nr.	Savybė	Suteiktas rangas
1.	Banko saugumas ir patikimumas, stabilumas, patikimi investuotojai	40
2.	Žemi paslaugų įkainiai	24
3.	Patogumas: lengvai prieinamas, daug filialų, bankomatų, patogi vieta	21
4.	Aukšta aptarnavimo kokybė ir kultūra, grįžtamasis ryšys su klientais	18

Apklaustos duomenys leidžia daryti išvadą, kad 78 % Lietuvos gyventojų prioritetą atiduoda banko saugumo, patikimų investuotojų kriterijui. Aptarnavimo kultūra ir pagarba klientui yra reikšmingiausi kriterijai tik 35 % Lietuvos gyventojų. Iki šiol Lietuvos gyventojai dažniausiai naudojami tik dviem pagrindinėmis bankų paslaugomis – einamosiomis bei kaupiamosiomis sąskaitomis ir mokėjimo kortelėmis³⁴. Šiuolaikinės bankininkystės vaidmenį savo gyvenime Lietuvos gyventojai dažniausiai nusako tokiomis stereotipiškais formuluotėmis: „Gerai, kad esanti tokia institucija, bet ne gyvybiškai būtina“, „pinigų saugykla“, „pinigų saugykla, kuri yra saugesnė nei piniginė ar kojine namuose“, „kiaulė taupyklė“, „atlyginimų perdavėjas“, „tarpininkas tarp mano ir įmonės finansų; galimybė išleisti kuo mažiau pinigų atsiskaitymo kortelėmis“³⁵.

Sutikdami su mintimi, kad „elgesio, pažintiniai, motyvaciniai vertybinių orientacijų aspektai atskleidžia kiekvieno asmens ar jų grupių praeities socializacijos patirtį, yra išsiskiriantys dabartyje ir atsispindi vykstančius procesus suvokiant taip, kaip tai susiję žmogiškoje praeityje“³⁶, ir retrospektyviai apžvelgę šiuolaikinės Lietuvos bankininkystės ištakas bei jos teisinius pagrindus, šalyje kilusių bankininkystės krizių priežastis ir pokrizinių laikotarpių sprendimus galime atsekti aiškų ryši tarp gyventojų individualios patirties ir nuostatų į šiandieninę bankininkystės sistemą, o pagaliau ir į savo asmeninį ekonominį saugumą.

³¹ Ten pat, p. 8.

³² Soros (note 14), p. 51.

³³ SIC, *Naudojimosi bankinėmis paslaugomis įpročiai: Kokybinio tyrimo ataskaita*, 2001 m. spalio, SIC Rinkos tyrimai Brand Sellers DDB Vilnius užsakymu, 2001.

³⁴ Ten pat, p. 13.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Matonytė I., „Ekonominio elito vertybinių orientacijų kaita 1990–2000“, *Artium Unitio*, Nr. 9, <http://www.artium.lt/9/elitas.html>.

2. Ekonominių argumentų ir ambicijų kova – Lietuvos nacionalinės bankininkystės pamatas

Rinkos dalyviai pradeda ne nuo žinojimo, o nuo klaidos.
*George Soros*³⁷

Dar 1988 – 1990 metais, ruošiant Lietuvos nacionalinės bankininkystės koncepciją, vyko įnirtinga polemika dėl sistemos reorganizavimo būdo. Kai kurie specialistai pasisakė už ryžtingą ir greitą perėjimą į rinkos ekonomiką, kuriant nepriklausomoje Lietuvoje rinkos ekonomikos šalims būdingą bankų sistemą. Mokslininkai, įvertindami tai, kad Lietuvos ūkyje dar nebuvo laisvų rinkos dalyvių, kad egzistavo tik valstybės nuosavybė ir didžiulė rinkos disproporcija, kad buvo naudojami svetimos valstybės pinigai – rubliai ir jos kredito sistema, reikalavo šalies ūkio pertvarkymo priemones diegti etapais³⁸. Tuometinei aukščiausiai šalies institucijai, Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai, 1990 m. rudenį buvo pateiktas įstatymo projektas nacionalizuoti SSSR bankus Lietuvoje. Nors pristatant projektą nebuvo remtasi bankų padėties analize ar Vakarų šalių patirtimi, Lietuvos AT deputatams buvo primygtinai siūloma remtis jausmais: esą yra grobiamas Lietuvos turtas, eikvojamos lėšos ir pan. Todėl svarbus nutarimas, kuriuo Lietuvos Vyriausybė ir Lietuvos bankas iki 1990 m. gruodžio 31 d. privalėjo perimti ir įtraukti į Lietuvos banko struktūrą 4 sąjunginius bankus su jam priklausančiu turtu, buvo operatyviai priimtas, nors dokumento autoriai ir toliau buvo smarkiai kritikuojami³⁹.

Naujai suformuoto Lietuvos banko vadovybė jokių perspėjimų ir argumentų nesiklausė: pasinaudojusi politiniu komfortu, darydama, ekonomistų ir politikų vertinimu, nemažai strateginių ir taktinių klaidų, susikūrė autonomiją vykdyti šalies centrinio banko funkcijas ir kartu ėmė verstis komercine veikla. Gavęs galimybę disponuoti dideliais finansiniais ištekliais valstybinio banko bazėje, centrinis Lietuvos bankas nuo pat įkūrimo ėmėsi komerciniam bankui būdingos veiklos, taip sukeldamas jau veikusių ir besikuriančių komercinių bankų pasipriešinimą visai Lietuvos banko politikai. Vyriausybė nesikišo, pagal koncepciją buvo teigiama, kad bankas savo veikla turi eiti pirma ūkio, kad šalies komerciniai bankai vykdys klasikinės vakarietiško bankų funkcijas, tokias kaip tarpininkavimas, ieškant prekybos partnerių užsienyje, informacijos kaupimas apie žaliavų ir gatavos produkcijos rinkas ir pan.⁴⁰ 1990 m. kovo mėn. įkurto Lietuvos banko vadovybę, negaudavusią reikiamo palaikymo iš šalies vyriausybės, ilgą laiką atvirai ignoravo ir veikusių komercinių bankų vadovai. Tik 1990 m. rugsėjo mėn., patvirtinus Lietuvos banko statutą, buvo sukurti teisiniai Lietuvos banko pagrindai. Statutas įteisino jo prerogatyvą išduoti leidimus komercinių bankų veiklai, nustatyti privalomuosius normatyvus ir atskai-

³⁷ Soros (note 14), p. 21.

³⁸ Šadžius L., „Du požiūriai į Lietuvos bankininkystės kūrimą“, <http://ausis.gf.vu.lt/mg/98/1112/11bank.html>.

³⁹ *Ten pat.*

⁴⁰ Šadžius L., „Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidos pradžia“, <http://ausis.gf.vu.lt/mg/98/1112/11bank.html>.

⁴¹ *Lietuvos Respublikos AT ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 10, p. 374.

tomybės tvarką⁴¹. Deja, realius bankininkystės priežiūros veiksmus ir sprendimus Lietuvos bankas pradėjo vykdyti tik po skaudžių pirmosios Lietuvos bankų krizės pamokų 1995 metais. Dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių komercinių bankų veikla kelerius metus realiai nebuvo kontroliuojama, o bankininkystė, kaip rizikos valdymo verslas, atsirado beveik po dešimtmečio. Pavyzdžiui, tik 1997 m. Lietuvos bankų sistemoje buvo įvestos Bazelio kapitalo taisyklės ir tarptautiniai apskaitos standartai, o pagrindinius to meto pajamų šaltinius – valiutines spekuliacijas ir skolinimą už dideles palūkanas – pakeitė tradiciškesnų bankinė veikla⁴².

Polemikos ir diskusijų aplinkoje komerciniai bankai Lietuvoje turėjo galimybę kurtis stichiškai ir ilgą laiką nebuvo niekieno kontroliuojami. Prielaidas jų atsiradimui sudarė sovietinės bankų sistemos, gyvusios ir Lietuvoje, reorganizacija. 1988 m. SSSR Valstybiniam ir sąjunginiams specializuotiems bankams buvo palikta pinigų emisijos ir kredito išteklių skirstymo funkcija, tačiau įmonės pirmą kartą gavo teisę sąskaitas atsidaryti, pasirenkant banką – iš SSSR Valstybinio banko buvo atimta monopolinė teisė disponuoti įmonių pinigais. 1988 m. įsigaliojo ir Lietuvos bankininkystei svarbus „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos kooperacijos įstatymas“, leidęs steigti ūkiskaitinius šakinius ir teritorinius kooperatinius bankus⁴³. Procesas ypač aktyviai vyko didžiuosiuose Rusijos miestuose, o laisvosios rinkos pradmenys Lietuvoje buvo atakuojami naujojo verslo idėjomis ir pasiūlymais. Nepriklausomos Lietuvos Vyriausybei priėmus nutarimą, pritariantį „Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio 1990 m. gruodžio mėn. įmonių iniciatyvai steigti komercinius bankus“, įregistruojant juos Lietuvos banke⁴⁴, prasidėjo „greito verslo“ ideologijos etapas. Kaip akcininkai ir organizatoriai, procese aktyviai dalyvavo valstybinių bankų darbuotojai, vietos savivaldybių, kitų valdžios institucijų atstovai. Tuo metu Lietuvoje dar nebuvo susiformavusių žemės ir nekilnojamo turto rinkų – šalis neturėjo teisinės struktūros, skatinančios skolinimą, įstatymų, susiejančių užstatą su bankrotu, hipotekos registru. Įstatyminės bazės spragos leido komercinių bankų akcininkams manipuluoti stebėtojų tarybų nariais ir siekti naudos sau. Į naujųjų bankų valdymo organus buvo renkami veiklos iniciatoriai ir kapitalo savininkų atstovai, neatsižvelgiant į jų profesinį pasirengimą ir bankininkystės reikalo išmanymą.

Tokiame kontekste formavosi šiandieninė Lietuvos bankininkystės struktūra, inicijuota idealizmo ir finansinės jėgos sąjungos. Pavyzdžiui, vienas iš Lietuvos komercinės bankininkystės pradininkų Juozas Nekrošius, iki 1990 m. vadovavęs Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetui, pasakojo: „Kartą sutikęs tuometinį Lietuvos banko vadovą Z. Žilevičių paklausiau, ar nebūtų galima sukurti privatų banką“ – „Galima“, – išgirdau atsakymą. – „Atsiųsk vyrą, kuris domisi tais dalykais [...]“⁴⁵. Svarbiausia, jog mes nutarėme kurti ne banką dėl banko, o turėdami tikslą visą ankstesnį komitetą transformuoti į modernišką spaudos koncertą⁴⁵. Kaip teigiama Pasaulio banko išvadose (1998), vilkinant reikalingu teisiniu

⁴² 1998 metų pasaulio banko ataskaita: *Lietuva/Bankininkystė*, http://www.lrv.lt/pasaul_bankas/Lithuania.php.

⁴³ *TSRS AT žinios*, 1988, Nr. 22 (2460).

⁴⁴ *Lietuvos Respublikos AT ir AT Prezidiumo dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1991, t. 1, p. 621.

⁴⁵ *Vilniaus banko dešimtmetis: Prisiminimai ir dabartis*, Vilnius: AB Spauda, 2000, p. 14.

dokumentų rengimą Lietuvos banke, komerciniai bankai kūrėsi ir plėtojosi savo nuožiūra. Už jų priežiūrą atsakingi Lietuvos banko darbuotojai, vadovaudamiesi planinės ekonomikos postulatais, tarybinių bankų normatyviniais dokumentais bei įsisavintomis tradicijomis, iš esmės ignoravo Lietuvos rinkos ekonomikos šalininkų rekomendacijas, užsienio konsultantų išvadas⁴⁶. Po dešimtmečio faktais buvo įrodyta, kad besiverčiantis komercine veikla Lietuvos centrinis bankas nesugebėjo būti nešališku bankininkystės raidos stebėtoju, o jo nekompetentingi ir ambicingi sprendimai, kaip atskiri Lietuvos ekonomistai bei užsienio ekspertai ir prognozavo, įstūmė besikuriančią Lietuvos bankininkystę į problemų liūną.

1990 – 1995 metus Lietuvos bankininkystėje galima vadinti trumpalaikių paskolų (iki metų trukmės) etapu. Komerciniai bankai, neretai net nebandydami analizuoti kitų šalių patirties, ignoravo ir savanorių konsultantų iš užsienio perspėjimus dėl dėmesio kreditavimo rizikai stokos, nekontroliuojami Lietuvos banko, patys kūrėsi sau taisykles ir reikalavimus. Kai kurie komerciniai bankai išduodavo kreditus per dieną ar dvi be jokio užstato, milijonines paskolų sumas teikdavo grynaisiais pinigais, dažnai nesivargindavo tikrinti užstatų vertės ar verslo planų realumo. „Saviems“ ar atsakingas pareigas užimantiems klientams buvo mokamos sutartinės palūkanos už indėlius, 1,5 – 2 kartus didesnės už viešai skelbiamas. Spalvotieji ir juodieji metalai, nafta ir jos produktai, medvilnė, pieno milteliai, popierius – Lietuvos verslininkai derėjo milijonines sumas už kontraktus Rusijoje, Uzbekijoje, Kazachijoje, įpainiodami ir Lietuvos bankus. Šių prekybos susitarimų įvykdymas priklausė ne tik nuo prekybos partnerių sąžiningumo, bet ir nuo politinės aplinkos, kriminogeninės situacijos atskirose šalyse. Pavyzdžiui, per 1993 m. komerciniai bankai rezidentams paskolino 1,8 mlrd. Lt nacionaline valiuta ir 1,4 mlrd. Lt užsienio valiuta, o per 1994 m. – atitinkamai 2,9 mlrd. ir 1,7 mlrd. Lt⁴⁷. Tai buvo įspūdingiausias savo apimtimi paskolų teikimo laikotarpis, pralenktas tik 2002 metais⁴⁸. Trumpalaikes paskolas litais 1993 m. komerciniai bankai teikė su 64–108 %, valiuta – su 53–73 % palūkanų norma. Kitais metais paskolų palūkanų normos kiek sumažėjo – svyravo tarp 47–74 % už litus ir 42–64 % už valiutą⁴⁹. Paskolų brangumas, trumpi (iki metų) gražinimo terminai, sutartyse numatyti ir skaičiuojami delspinigiai už ne laiku gražinimas paskolas, kaip teigia ekspertai, buvo viena iš priežasčių, dėl kurių daug verslininkų 1990 – 1994 metais pakliuvo į nemokumo pinkles⁵⁰. Į komercinius bankus negrįžtančios lėšos bei nekvalifikuoti Lietuvos banko veiksmai, 1995 m. pabaigoje paskelbtas moratoriumas didžiausiam Lietuvos privačiam ir trims kitiems bankams, kurių bendras turtas sudarė ketvirtadalį viso Lietuvos bankinės sistemos turto, pastūmėjo Lietuvos bankininkystę į krizę. Pastarosios padariniai Lietuvos gyventojų sąmonėje suformavo baimės dėl savo investicijų ir nepasitikėjimo institucine bankine sistema nuostatą.

⁴⁶ Pasaulio bankas (note 42).

⁴⁷ *Mėnesinis biuletenis*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2003, Nr. 1, p. 29.

⁴⁸ Kredito įstaigų veikla (note 3).

⁴⁹ Biuletenis (note 47), p. 40.

⁵⁰ Maldeikis E., „Bankinės krizės pamokos ir dabartinė bankinio sektoriaus raida Lietuvoje“, <http://finansai.tripod.com/bf.htm>.

3. Lietuvos gyventojų elgsena ir nuostatos bankininkystės krizės kontekste

Apie vertybes negali būti sprendžiama pagal jokių objektyvų kriterijų, nes nemanoma, kad jos atitiktų tikrovę: kriterijai, pagal kuriuos galima spręsti apie vertybes, yra jose pačiose.

*George Soros*⁵¹

Pirmieji nepriklausomos Lietuvos gyventojų finansiniai praradimai siekia 1990 m., kai sovietinis *Vnešekonombankas* nutraukė savo padalinio Lietuvoje veiklą, o aktyvuose Maskvoje pasiliko Lietuvos gyventojų ir įmonių lėšas valiuta. Tuo metu užsienio valiuta disponavo kai kurios buvusio sąjunginio pavaldumo įmonės ir žmonės, gaudavę valiuta atlyginimą už darbą užsienyje, prekybos ar žvejybos laivuose, artimųjų palikimą ar dovanas iš užsienio. Kitokio būdo gauti ir turėti valiutos, nesinaudojant *Vnešekonombanku*, realiai nebuvo. Nors tokių indėlininkų nebuvo daug, pasklidus žiniai apie jo uždarymą, „gyvos“ eilės prie užrakintų durų rikiavosi kelias paras. Atsakingi buvusio banko darbuotojai skubiai įsidarbino besikuriančiuose komerciniuose bankuose, atsiribodami nuo ankstesnės veiklos ir problemų *Vnešekonombanke* ir atsisakydavo teikti informaciją. Šiandien praktiškai nebekalbama apie šalies valiutos praradimus 1990 m., teigiant, kad gyventojų valiutos kiekiai nebuvo dideli, o valiutinių lėšų sugražinimo klausimas dar bus sprendžiamas tarptautinės teisės normų nustatyta tvarka. Ilgalaikės derybos su Rusijos vadovybe dėl lėšų gražinimo nebuvo sėkmingos, o tyrimas ir kaltųjų paieška Lietuvoje vyko vangiai. Tik 1999 m. gegužės mėn. Lietuvos Ekonominių nusikaltimų tyrimų komisija priėmė nutartį, kad „dėl Lietuvos banko valdybos buvusio pirmininko K. Ratkevičiaus ir kitų Lietuvos banko vadovų aplaidumo nebuvo imtasi priemonių ir veiksmų užšaldyti Lietuvos banko atsiskaitymų centre buvusias Ekonominių ryšių su užsieniu banko korespondentines sąskaitas ir dėl to, neteisėtai naudojant šias sąskaitas lėšas, banko likvidacinės komisijos pirmininkė D. Tučkienė padarė valstybei 701 500 Lt žalą“⁵². Žurnalistai, atlikę savo tyrimą, teigia, kad 1990 m. prarasta suma siekė 150 mln. JAV dolerių, kad keliasdešimt milijonų priklausiusių įmonių, įvairiais būdais pačių įmonių buvo susigražinti, tačiau paprasti piliečiai savo santaupų neatgavo⁵³. 2003 metų balandžio 4 d. Lietuvos televizijos TV4 laidoje „Korida“ Lietuvos Seimo narys ir buvęs finansų ministras J. Lioginas sakė, kad privatiems *Vnešekonombanko* indėlininkams jau yra gražinta po 6 tūkst. litų – norma, kuri buvo nustatyta, keičiant sovietinius rublius į nacionalinį litą. Maskvos skola esą dar sudaro 5 mln. JAV dolerių, tačiau didesnių kompensacijų buvę indėlininkai ir neturi tikėtis. Nors pirmieji finansiniai praradimai, susiję su *Vnešekonombanku*, nebuvo reikšmingi visų Lietuvos gyventojų materialinei gerovei, tačiau kaip istorijos, kurios nutiko „kažkam“ iš jų pažįstamų rato, dar ilgai buvo svarstomos ir komentuojamos. *Fafo* ekspertai, reziumuodami apie 1990–1994 m. gyvenamos tyrimus Lietuvoje,

⁵¹ Soros (note 14), p. 87.

⁵² „Dėl buvusios SSSR „Vnešekonombank“ Lietuvos respublikinio banko (Ekonominių ryšių su užsieniu banko) perėmimo ir jo reorganizavimo tyrimo eigos, 1999 05 03“, *Seimo kronika: Komisijos*, 1999, Nr.12 (117), p. 575.

⁵³ Vyšniauskaitė B., „20 milijonų litų įkalčiai saugomi Varenoje“, *Ekstra*, 2000, Nr.32 (95).

rašė: „Nestebina, kad pasitikėjimas politine sistema, kaip rodo skaičiai ir pasitikėjimo valdžia tyrimai, sumažėjo. Skepticizmas ir nepasitikėjimas nukreipti ne tik sistemos atžvilgiu, bet taip pat ir į save – savo asmeniniu atžvilgiu. Lyginant su 1990 m., pasitikėjimas savimi ir savo galimybėmis sumažėjo. Matomas ir menkėjantis pasitikėjimas ekonomikos sistema, [...] žmonės jaučiasi prislėgti šiurkščių kasdienybės realijų“⁵⁴.

Panašias išvadas apie Lietuvos gyventojus padarė ir Lietuvos agentūra „Baltijos tyrimai“, 1994 m. gruodžio mėn. Lietuvos bankams pateikdama kokybinio tyrimo „Lietuvos gyventojai apie bankus“⁵⁵ rezultatus. Ataskaitoje, pasinaudojant 1992, 1993 ir 1994 m. išsamiais Lietuvos gyventojų tyrimais pagal tarptautinę *RISC International* metodiką, buvo rašoma: „Dauguma Lietuvos gyventojų gyvena taip, lyg bankai jiems nebūtų reikalingi. Daugiau nei pusė suaugusių Lietuvos gyventojų iš viso neturi jokio ryšio su bankais [...]. Infliacijos ekspektacijos Lietuvoje aukštos. Jos būdingos visoms gyventojų grupėms. Nėra nė vienos socialinės demografinės grupės, kuri tvirtai tikėtų lito stabilumu. Žymi taupančiųjų dalis – „ieškančių saugumo“ tipas. Panika kelia grėsmę asmeninio saugumo jausmui, o drauge yra šio jausmo silpnėjimo rezultatas“⁵⁶. Ekonominio saugumo vertybinė orientacija *RISC* testo rezultatuose 1994 m. užėmė antrą vietą po „atvirumo pasauliui“, kai, pavyzdžiui, „materialiniam statusui“ buvo priskirta 12 vieta, „gerai sveikatai“ – 27 vieta; Latvijos ir Estijos gyventojai, šiose šalyse atlikto tyrimo duomenimis, „atvirumą į pasaulį“ taip pat laikė svarbiausia vertybe, ekonominiam saugumui 1992–1994 m. skyrė tik 4-tą vietą; lyginant su kitų 5 šalių – D. Britanijos, Ispanijos, Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos – analogiško tyrimo rezultatais, „atvirumo pasauliui ir ekonominio saugumo“ vertybėms lietuviai priskyrė maždaug 2 kartus didesnę reikšmę⁵⁷.

„Baltijos tyrimų“ 1994 m. kovo – gruodžio mėn. atlikta apklausa parodė, kad Lietuvos gyventojai savo pasitikėjimo balsus atidavė valstybės priežiūrai ir ignoravo ryškėjančią tokio apsisprendimo riziką. Respondentai, ketinę laikyti pinigus bankuose, pasirinkimo preferenciją atidavė „didelėms palūkanoms už indėlius“ (39 % gyventojų), antroje vietoje laikydami „gerą banko vardą“ (38 % gyventojų), trečioje – „galimybę gauti palūkanas kas mėnesį“ (25 % gyventojų)⁵⁸. Nors apklausos rezultatai išryškino labai sureikšmintą Lietuvos gyventojų ekonominio saugumo poreikį, tačiau, iš kitos pusės, atskleidė ir jų finansinių reikalų neišprusimą, rizikos ignoravimą ir siekimą kuo daugiau pasipelnyti iš savo santaupų. Tyrimo autoriai, vadovaudamiesi gautais rezultatais, kartu su ataskaita Lietuvos bankininkystės specialistams pateikė ir perspėjimą: „Dera prisiminti, kad panašus atvejis (bankroto – aut. past.) atsitiko 1992 m. Lenkijoje, panaši ir „Sekundės“ istorija [...]. Reikalinga greita ir aiški reakcija masinės informacijos priemonėse bei visų įmanomų finansinių ir organizacinių banko rezervų mobilizavimas. Svarbu skatinti racionalų indėlininkų elgesį“⁵⁹. Deja, „Baltijos tyrimų“ informacija sudomino tik atskirus bankų specialistus, platesnės reakcijos ir kryptingų veiksmų nebuvo.

⁵⁴ Knudsen K., *Lithuania in a Period of Transition*, Fafo Report 186, Forskningsstiftelsen, 1996, p. 127.

⁵⁵ *Lietuvos gyventojai apie bankus: Tyrimo ataskaita*, 1994 m. gruodis, Vilnius: Baltijos tyrimai, 1994.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 3.

⁵⁷ *Ten pat*, p. 6.

⁵⁸ *Ten pat*, p. 16.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 2.

O vilionės aukštomis palūkanomis už indėlius (1993 m. vidutinė terminuotųjų indėlių litais palūkanų norma buvo 88,48 %, valiuta – 24,42 %) ⁶⁰, nesudėtinga sąskaitų atidarymo ir valdymo procedūra į Lietuvos komercinius bankus traukė ir užsienio piliečių bei įmonių pinigus užsienio valiuta: 1993 m. gruodžio pab. nerezidentų indėliai užsienio valiutomis Lietuvos komerciniuose bankuose sudarė vos 4,3 % visų indėlių, o 1994 m. pab. net 14,2 % ⁶¹. Dar 1990 m. Lietuvos rinkoje atsiradusi specifinė prekė – JAV doleris – masinio gyventojus ir įmones pasinaudoti valiutų kursų svyravimais ir palankesnėmis indėlių palūkanų normomis už indėlius užsienio valiuta. Pasitikėjimas JAV doleriu buvo ypač padidėjęs po dalinio santaupų praradimo gyventojų lėšas bankuose pakeitus į litus, kai nacionaline valiuta buvo paversta tik dalis turėtų santaupų rubliais. Per vienerius metus (1993–1994) rezidentų terminuotųjų indėlių užsienio valiutomis apimtis Lietuvos komerciniuose bankuose išaugo 2,8 karto (nuo 514,5 mln. Lt 1993 m. gruodžio 31 d. iki 1471,6 mln. Lt 1994 m. gruodžio 31 d.) ⁶².

1994 m. rinkai pirmą kartą buvo pasiūlyti Lietuvos vyriausybės vertybiniai popieriai, kurių išdo vekselių forma buvo išleista už 563,33 mln. Lt su 10,55 % metų palūkanų norma ⁶³. Tačiau išdo vekselių palūkanų norma, būdama apie 4 kartus mažesnė nei terminuotųjų indėlių palūkanos komerciniuose bankuose, visiškai netraukė Lietuvos gyventojų investicijų, todėl 84,5 % investuotojų į rinkoje platinamus VVP sudarė Lietuvos komerciniai ir taupomieji bankai, dar 11,5 % – nerezidentai ⁶⁴.

O gyventojai kaupė grynuosius pinigus ir aktyviai juos skolino ne tik bankams, bet ir piramidės principu organizuotoms kvazifinansinėms institucijoms ar įvairiems fondams. Jų siūlomos palūkanos, siekdavusios 100–120 %, reklaminiai pažadai „padarysime jus milijonieriais“, fondų vadovai, viešai demonstravę turtingo gyvenimo privalumus, nesunkiai pritraukdavo investuotojus. Valstybinės institucijos nesikišo ir nekontroliavo privačių fondų veiklos. Kilus pirmiesiems jų bankrotams, nuo šių institucijų oficialiai atsiribojo ir Lietuvos bankas, nes motyvavo savo pareiškimą faktu, kad pastarieji nebuvo registruoti Lietuvos banke. Tačiau iki pirmųjų bankrotų eiliniams Lietuvos gyventojams fondai dažniausiai asocijavosi su valstybės kontroliuojama veikla. Eiliniai Lietuvos piliečiai, stokoję finansinio išprusimo ir negaudami informacijos, nuoširdžiai tikėjo nepriklausomos valstybės ideologija, „valstybės vyrų“ profesionalumu ir sąžiningumu.

Nagrinėjamu laikotarpiu buvo tikima, kad valstybė yra ekonominio saugumo garantas. Galimybė „įdarbinti“ savo santaupas ir gauti greitą pelną tuo metu buvo stipriai paveikusi Lietuvos gyventojų sąmonę. Tokiai situacijai paaiškinti tiktų E. F. Schumacher mintis, kad pinigai visuomenėje suprantami kaip visagalė jėga. Net negalint už pinigus nusipirkti nematerialių vertybių, tokių kaip teisingumas, harmonija, grožis ar sveikata, tikima, kad pinigai kompensuoja šių vertybių neturėjimą ar praradimą ⁶⁵.

⁶⁰ Biuletėnis (note 47), p. 37.

⁶¹ *Ten pat.*

⁶² *Ten pat.*, p. 22.

⁶³ Lietuvos vyriausybės vertybinių popierių metinė apžvalga, Lietuvos Respublikos finansų ministerija, 2002, <http://www.finmin.lt>.

⁶⁴ *Ten pat.*

⁶⁵ Schumacher (note 30), p. 293.

4. Lietuvos bankininkystės klaidų priežastys – politiniai ir makroekonominiai faktoriai bei netinkamas valdymas

Finansinės rinkos yra ypatingos [...]: jos dalyviai atmeta bet kokį vyriausybės kišimąsi, bet giliai širdyje tikimasi, kad valdžia įsikiš, jei sąlygos iš tiesų pasidarys žiaurios.

*George Soros*⁶⁶

Klasikinėje marketingo teorijoje dažnai minimas 1932 m. krizės atvejis JAV Last National banke, kai efektyviai veikęs bankas per kelias dienas bankrutavo, patraukęs paskui save daug kitų bankų, nes be aiškios priežasties buvo pasklidęs gandas apie bankrotą, o JAV Federaliniai rezervai įsikišo pavėluotai. Vėliau faktas liko prisimenamas kaip Thom Merton „savaimė išsipildančios pranašystės“⁶⁷ dėsnis. Nuo tokių situacijų, kaip rekomenduoja marketingo teorija, gali apsaugoti tik greita reakcija į aplinkybes, bankų personalo profesionalumas ir mokymas, kaip elgtis panašiais atvejais. Deja, ir 2003 m. pr. Vilniaus banko prezidentas visuomenei teisinosi taip: „Mes turime planą, ką daryti karo ar ekstremalios situacijos atžvilgiu, bet, pasirodo, kad neturime plano, kaip elgtis tokioje situacijoje, kurioje neseniai buvome atsidūrę“⁶⁸. Tai rodo, kad nei pasaulinės patirties pamokos, nei Lietuvoje išgyventi praradimai dar nėra realiai įvertinti, o gyventojų sprendimų motyvacija ir elgesio preferencijos nelaikomos svarbiomis. Lietuvos Vyriausybė 2001 m. nacionalinio saugumo ataskaitoje referavo, kad „ekonominių grėsmių mažinimo ir ekonominio saugumo užtikrinimo, Lietuvos ūkio funkcionavimo projektas parengtas dar 2000 m., tačiau iškilus programos ir kitų teisės aktų dubliavimosi problemoms svarstomas programos projekto tikslingumas“⁶⁹.

Analitikai pripažįsta, kad nestabilumas bankų sektoriuje dažniausiai kyla tik atsiradus rimtesniems pokyčiams šalies makroekonominėje aplinkoje⁷⁰. Tai infliacijos stabilizavimas, palūkanų normų pokyčiai, valiutų kursų kitimai ir kiti faktoriai, kurių iš anksto nenumato rinkos dalyviai. Šios priežastys ir buvo esminės Lietuvos bankininkystės krizei po penkerių nepriklausomos veiklos metų. Jos metu šalies nacionalinė bankininkystė veikė fone, būdingame ir kitoms nepriklausomoms, bet ilgai komandinio ūkio sąlygomis gyvenusioms šalims. Jų finansų rinkos reformos prasidėjo iš esmės tuščioje erdvėje: net esminiai finansiniai ryšiai tokias atvejais ilgai būna rudimentinio pobūdžio ar labai mažai efektyvūs, ryšys tarp paskolų ir jų realios vertės yra menkas, o tai generuoja blogas paskolas bankuose ir dideles įmonių vidaus skolas. 1996 m. tyrimas teigė (autoriai – Caprio ir Klingebiel), kad politiniai faktoriai, tokie kaip vyriausybės kišimasis ir su tuo susijusios paskolos, buvo būdingi

⁶⁶ Soros (note 14), p. 14.

⁶⁷ *Ten pat*, p. 35.

⁶⁸ Dubauskas (note 9).

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, *2001 metų nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtros ataskaita*, Vilnius, 2002, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.viewdoc?p_int_tekst_id.

⁷⁰ Maldeikis (note 50).

⁷¹ *Ten pat*.

trečdaliui iš 29 autorių analizuotų sisteminių bankų krizių. Kiti, kintantys įvairiose šalyse, faktoriai buvo būdingi pusei jų tirtų sisteminių krizių, o netinkamas bankų valdymas bei bloga jų priežiūra ir aplaidi registracija buvo būdinga 60–80 % bankų krizių⁷¹. Kaip ir kitose šalyse, Lietuvos bankininkystės reguliavimo sistema nuo pat pradžių nebandė paryškinti vietos ypatumų ir modeliuoti unikalioje ekonominėje terpėje kilusių prieštaravimų valdymo. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos bankų sistema turėjo paveldėjusi ne tik labai menką planinės sistemos efektyvumą, bet ir labai didelį vyriausybės kišimąsi į šį sektorių per „palengvintą skolinimą“. Verslo ir kapitalo Lietuvoje neaugino ir 1992 m. vykusį vadinamoji čekinė privatizacija, kai Lietuvos gyventojams buvo išdalinta po 5000 investicinių čekių, o jų panaudojimo procesas inicijavo papildomą turto kaupimą. Pasinaudoję galimybe perpirkti investicinius čekius ir pigiai įsigiję didelį turtą, naujieji „verslininkai“ nekūrė konkurentiško ir efektyvaus verslo, o naujai įsigytą ir jokio pelno neduodantį turtą skubiai įkeisdavo bankams. Gautas paskolas naudojo prestižiniam vartojimui, papildomo turto privatizavimui ar su deklaruotais verslo planais nesusijusiems didelės rizikos projektams finansuoti. Lietuvos bankiniame sektoriuje šie neigiami čekinio privatizavimo efektai pasireiškė labai stipriai, sukurdami jame didžiulius neveiksnius aktyvus. Tik 1994 m. Lietuvos bankas pirmąkart įvedė privalomųjų banko atsargų reikalavimą – tai, galima sakyti, ir buvo nuostolių suvokimo proceso pradžia. Šis sprendimas kartu panaikino ir dalį bankų sistemoje deklaruoto pelno. 1995 m. ir 1996 m. banko privalomųjų atsargų reikalavimai buvo dar didinami, o tai akivaizdžiai rodė blogėjančią bankų finansinę būklę. Tarptautinių apskaitos standartų nežinojimas ir jų nebuvimas pradžioje, kaip teigia užsienio ekspertai, labai apsunkino „valdytojų, akcijų savininkų, prižiūrėtojų veiksmus, vertinant bankų mokumą ir likvidumą, [...] prižiūrėtojai dažniausiai nepasinaudodavo duomenimis, kurie galėjo įspėti anksčiau, negu kas atsitikdavo [...]. Korumpuotesni bankai, pasinaudodami padėtimi, išmokėdavo didžiulius dividendus iš neegzistuojančių popierinių pelnų. Tačiau visų bankų fiktyvūs pelnai buvo apmokestinami, ir tai buvo didelis mokesčių sistemos trūkumas“⁷². Komercinių bankų vadovų savivalė kartu su socialiai ir politiškai orientuota skolinimo politika didino Lietuvos bankų sistemos nuostolius ir sumažino bankų pelningumą iki lygio, kuris nebeleido padengti didelių bankų operacinių išlaidų. Kalbant apie 1995–1996 m. bankų krizę Lietuvoje, dažniausiai teigiama, kad tuo metu tik dviem komerciniams bankams – *Litimpeks* ir *LAIB* – iškilo nemokumo problema. Tačiau svarbu pažymėti, kad šiuos sunkumus didžiąja dalimi sukėlė kelių Lietuvos valstybinio energetikos sektoriaus įmonių nepajėgumas grąžinti iš bankų gautus kreditus. Jos, iš kitos pusės, buvo ir šių bankų stambiausios akcininkės. 1994–1995 m. ir Lietuvos valstybiniai bankai balansavo ties likvidumo ir mokumo riba, buvo latentiskai bankrutuojantys. Tačiau kiek griežtesnė negu komercinių bankų atžvilgiu Lietuvos banko priežiūra ir vyriausybės pagalba kurį laiką leido valstybiniams bankams išlaikyti stabilumo įvaizdį. Pasaulio bankas savo 1998 m. ataskaitoje apie Lietuvos bankininkystę teigė: „Pirmieji užsidarę bankai buvo nedideli, tuo tarpu 1995 m. vasarą visuomenė sužinojo apie didžiųjų bankų problemas. Indėlininkai, tarp jų ir vyriausybė, pradėjo atsiimti lėšas iš silpnesniųjų bankų, ir 1995 m. gruodžio mėn.

⁷² Fleming A., Chu L. and Bakker M., „Banking Crisis in the Baltics“, Finance and Development, March 1997.

kilo tikra bankų krizė [...]. Vyriausybei ir LB nepavyko greitai išspręsti krizės, įtraukusios keturis bankus, nes nebuvo pasirengta kritinėms situacijoms bankiniame sektoriuje, bankininkystę reglamentuojantys įstatymai buvo neefektyvūs, taip pat būta nemažai politinio kišimosi“⁷³.

1995–1996 m. krizė buvo palietusi visus Lietuvos bankus, tačiau kiekvienas ieškojo savo būdo problemoms spręsti, o nuo sprendimų efektyvumo priklausė, ar išliksi rinkoje. Pavyzdžiui, *Vilniaus banko* darbuotojai prisimena: „Pasklido gandai, kad susvyravo ir Vilniaus bankas, bet mes nepasidavėme panikai, nes turėjome pakankamai grynųjų pinigų. Atvirai pastatėme kasose maišus pinigų. Juos išmokėjome visiems, kurie norėjo atsiimti indėlius“⁷⁴. Tačiau išgyventi šiam bankui padėjo ne psichologinio poveikio priemonės, bet ir institucinė pagalba, kurios buvo aktyviai siekta, pasirodžius pirmiesiems krizės požymiams. „Taip jau sutapo, kad tą patį „juodąjį penktadienį“, 1995 metų gruodžio 22–ąją, kai Lietuvos bankai išgyveno didžiausią įtampą, Vertybinių popierių komisijoje buvo įregistruota *Vilniaus banko* 17 mln. litų emisija. Dar tą pačią dieną akcijas pasirašė Londone įregistruotas investicijų bankas Nomura International plc. [...]. Gruodžio 27–tą visa emisija buvo apmokėta“⁷⁵, – pasakojo vienas banko vadovų. Ekonomistai A. Fleming, L. Chu ir M. Bakker, 1997 m. analizavę bankų krizes visose Baltijos šalyse, teigė, kad bankų krizės yra vienas iš pereinamojo laikotarpio atributų, o valstybės turi būti joms pasiruošusios, stiprindamos priežiūrą ir tvirtai įgyvendindamos jau priimtus sprendimus. Buvo padaryta išvada, kad bankų krizės pereinamosios ekonomikos šalyse baigiasi palyginti greitai, iš dalies todėl, kad indėlininkai tiesiog susitaiko su bankų nepatikimumu. Pastarąjį teiginį iliustruoja ir šio straipsnio autorės 1996 m. vasario 15 d. – kovo 1 d. atlikto *Vilniaus banko* (VB) verslo ir privačių klientų apklausos rezultatai. Savo požiūrį į susiklosčiusią situaciją bankininkystėje anketose išdėstė 230 *Vilniaus banko* verslo klientų (tai sudaro apie 20 % turėjusių aktyvias sąskaitas VB), kuriuos atstovavo įmonių vadovai, ir 150 privačių asmenų (arba 5 % visų tuo metu turėjusių terminuotuosius indėlius). Išsaugota pirminė tyrimo medžiaga leidžia daryti kai kurias išvadas, susijusias su to meto bankininkystės ypatybėmis ir gyventojų ekonominio saugumo samprata.

Išankstinis *Vilniaus banko* duomenų bazės tyrimas rodė, kad apklausos pradžioje (1996 m. vasario 15 d.) per 22 % aptarnaujamų klientų sudarė įmonės, kurios VB sąskaitas atsidarė tada, kai buvo paskelbtas veiklos moratoriumas kitiems dviem Lietuvos komerciniams bankams, ir tos, kurios suskubo pasinaudoti Lietuvos banko leidimu atsidaryti antrąsias atsiskaitomasias sąskaitas. Taigi savo verslo lėšas jau buvo diversifikavusios per 68 % įmonių ir organizacijų, o tai rodo, kad bankų bankroto ir lėšų praradimo pavojus jau buvo realiai suvoktas.

Tačiau dauguma buvusių tuo metu dviejų bankrutuojančių bankų klientų vertino pastarųjų bankų situaciją kaip laikiną problemą. Griežti ir formalizuoti VB reikalavimai įmonių finansinei informacijai ir dokumentacijai jiems buvo nepriimtini, nostalgiskai buvo prisimenamas bankinių operacijų ir kreditavimo procedūrų paprastumas anksčiau juos aptarnavusiuose bankuose.

⁷³ Pasaulio bankas (note 42).

⁷⁴ *Vilniaus bankas* (note 45), p. 17.

⁷⁵ *Ten pat*, p. 35.

Į anketos klausimą, ar laukia užsienio bankų Lietuvoje, 79 % verslo klientų atsakė teigiamai, motyvuodami savo nuomonę vertinimais, kad „užsienio bankuose neprarandami klientų pinigai“, „paskolos išduodamos geresnėmis sąlygomis“, „yra geriau techniškai apsirūpinę ir labiau pasitiki klientais“.

Apklausoje rezultatai leidžia daryti išvadą, kad net po pirmosios bankų krizės bangos Lietuvos verslininkai turėjo labai ypatingą supratimą apie banko ir kliento santykius: komercinės bankininkystės misiją jie suprato kaip lengvai ir skubiai teikiamą finansinę paramą verslo reikalams, visiškai ignoruodami „palengvinto skolinimo“ politikos pasekmes. Vis dar regėdami „greito biznio“ iliuziją, pinigų saugumui banke ir po kelių bankų veiklos sustabdymo Lietuvos verslininkai dar neteikė prioritetinės reikšmės.

Privačių VB klientų anketinė apklausa buvo orientuota į asmenis, kurie prasiėdę bankų krizei VB sudarė naujas terminuotųjų indėlių sutartis arba neatsiėmė indėlių. Savo terminuotuosius indėlius VB respondentai apibūdino taip:

Tai visos šeimos santaupos	25,8 %
Tai dalis šeimos santaupų	22,6 %
Tai pinigai „juodai dienai“	16,1 %
Tai pinigai buities reikmėms ar pirkiniams	12,9 %
Kiti atsakymai	22,6 %

Apklausoje duomenys iš dalies gali iliustruoti krizės padarinių poveikį žmonių materialinei gerovei, nes tuo metu beveik pusė indėlininkų savo vardu bankuose laikydavo visas arba dalį šeimos santaupų. Bankų krizės laikotarpiu žmonių nuostatas daugiausia veikė individualūs bankų sprendimai, nes per 50 % VB klientų pasitikėjo banku ir jo darbuotojais. Indiferentiškumą situacijai rinkoje parodė kita dalis VB klientų, kurie nesigilino į vykstančius procesus arba siekė uždarbio palūkanų forma. Motyvuodami savo sprendimą sutarties pasibaigimo dieną, kai norėta indėlių atsiimti, per 80 % respondentų nurodė vieną priežastį – jiems „skubiai reikalingi pinigai“. Tie respondentai, kurie pratęse indėlio sutartį VB, nurodė po kelis motyvus, reikšmingus sprendimui:

Pasitiki banko darbuotojų profesionalumu	80,0 %
Namuose laikyti pinigus tiesiog pavojinga	50,0 %
Savo indėlio banke nelaiko svarbiu reikalu	35,0 %
Pasitiki pozityviais vertinimais žiniasklaidoje	20,0 %
Palūkanos už indėlių reikalingos gyvenimui	10,0 %
Indėlio saugumą banke garantuoja valstybė	10,0 %
Neturi laiko vaikščioti į kitus bankus	10,0 %
Pasitiki draugų patarimu	10,0 %
Kiti atsakymai	20,0 %

Kaip rodo atsakymų pasiskirstymas, beveik pusė klientų ir po krizės liko indiferentiški bankų patikimumo svarbai – jie pasitikėjo valstybės garantijomis, draugų patarimais, žiniasklaida ar nenorėjo skirti laiko bankininkystės problemoms nagrinėti. Skirtingai nei verslo klientai, dar rodė abejingumą bankų patikimumo kriterijui, gyventojai laisvos formos komentarais išsakė nepasitikėjimą visa Lietuvos ekonominio saugumo sistema:

„Niekuo negalima pasitikėti Lietuvoje, bet nėra kur dėtis“;
 „Abejoju bankais, bet kuriame nors banke sąskaita turėjo būti“.

Kaip pripažįsta ir užsienio analitikai, 1995 m. krizinę situaciją bankuose Lietuvos gyventojai jau po kelių mėnesių vertino tarsi savaiminį ir neišvengiamą dalyką. Dar nebuvo suvokti finansiniai praradimai, dar buvo tikimasi realios atsakomybės ir sprendimų iš Vyriausybės. Tačiau 1995 m. sudaryta Lietuvos Respublikos Seimo komisija bankų krizei išaiškinti tik po kelerių metų paviešino savo tyrimo išvadas: „[...] Vyriausybės ir Lietuvos banko, atsakingų pareigūnų [...] veiksmuose gali būti tarnybinio aplaidumo bei piktnaudžiavimo požymių. Neįvertinta LAIB finansinė padėtis ir dirbtinai sukelta jo krizė, sužlugdytas 1995–1996 m. biudžeto vykdymas bei komercinių bankų priežiūra, dirbtinai išprovokuota *Litimpeks* banko krizė, apleistas prevencinis ir kontrolės darbas dėl paskolų išdavimo bei blogų paskolų išieškojimo“⁷⁶. Buvo paviešintos ir asmenų, pripažintų atsakingais už krizę, nuomonės: „Žinau, kodėl buvo pasirinktas toks skandalingas kelias. Bet nesakysiu – tai ne mano reikalas. [...] nesuprantu, kodėl valdžia neieškojo pinigų bankams gelbėti, o leido, kad būtų sudaromi įvairūs paprastų indėlininkų sąrašai, kad jie naktimis šaltų prie bankrutavusių bankų ir šalyje būtų jaučiama kažkokia suirutė ir nepasitenkinimas bankais bei pačia valdžia. (K. Ratkevičius, buvęs Lietuvos banko vadovas – aut. past.) „Dėl griūties *Litimpeks* ir LAIB kalta prasta Lietuvos banko priežiūra. Juk LAIB buvo iš viso netikrintas trejus metus. Jeigu iš jo buvo skolinamasi po keliasdešimt milijonų litų ir laiku negražinama, tai kuo čia dėti Vyriausybė ir A. Šleževičius? Bet tauta linksniavo tik mano pavardę, apie K. Ratkevičių būdavo užsimenama tik šiaip (A. Šleževičius, buvęs premjeras – aut. past.)“⁷⁷. Ši pavardė, vėliau sutapatinta su pavadinimu „Šleževičiaus indėlio istorija“, tūkstančiams Lietuvos gyventojų įsiminė kaip skaudžiausias bankų griūties prisiminimas. Ji siejama su faktu, kai premjeras per savo padėjėją slapta atsiėmė asmeninį indėlį, Lietuvos bankui 1995 m. gruodžio mėn. atšaukus leidimą atlikti visas banko operacijas *Lietuvos akciniame inovaciniame banke* (LAIB). Taigi A. Šleževičius atgavo grynaisiais 135162 litus – ne minimalią kompensaciją ir vyriausybės vertybinių popierių, kuo teko pasitenkinti daugeliui kitų LAIB kreditorių. 2002 m. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pritaikęs 1964 m. CK 434 str.–445 str., pinigų gražinimą pripažino teisėtu⁷⁸. Šis faktas Lietuvos gyventojų apklausose dar dažnai nurodomas kaip socialinės neteisybės ir korupcijos pavyzdys. Todėl ir 2002 m. gruodžio mėn. pasklidę gandai, kad „valdžia atsiėmė indėlius iš *Vilniaus banko*“, vos netapo kitos bankų krizės pretekstu.

⁷⁶ Vyšniauskaitė B., „Lietuvos bankų džiunglės ir gyventojai“, *Ekstra*, 1999, Nr. 45 (58).

⁷⁷ *Ten pat.*

⁷⁸ *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: Nutartis Lietuvos Respublikos vardu*, Civilinė byla Nr. 3K-7-494/2002, 2002 m. kovo 28 d., Vilnius, <http://www.lat.litlex.lt/Nutartys/cnut/htm>.

5. „Savaime išsipildančios pranašystės“ nuojauta gyventojų ekonominio saugumo sampratoje

Taisyklių kūrimas apima kolektyvinius sprendimus arba politiką.
Žaidimas pagal taisykles – tai individualūs sprendimai,
kitais tariant, elgsena rinkoje.
*George Soros*⁷⁹

Kalbant apie šią šiuolaikinę Lietuvos bankininkystę analitiškai, galima sutikti, kad susiformavusi „tiesioginių ekonomikos subjektų ir valdžios institucijų veiksmų ilgalaikių padarinių visuma tam tikra prasme atitinka socialinio fenomeno – instituto – sampratą“⁸⁰, kuria atskiri autoriai (T. Veblen, 1991) vadina įpročius ir mąstymo stereotipus, būdingus visuomenės daugumai⁸¹. Susidariusios krizinės situacijos bankininkystėje ir jų sprendimo būdai parodė Lietuvos valdžios, kaip taisyklių kūrėjos ir teisėjos, vaidmenį. Kasdienė žmonių elgsena, anot *Milton Friedman* (1982), yra tarsi žaidimo dalyvių elgsena žaidimo aikštelėje: „Geram žaidimui reikia, kad žaidėjai pripažintų žaidimo taisykles ir teisėją, kuris aiškina ir žiūri, kad jų būtų laikomasi; gerai visuomenei irgi reikia, kad jos nariai sutartų dėl bendrų taisyklių, kuriomis remsis jų santykiai, dėl priemonių nesutarimams šalinti ir dėl mechanizmo, garantuojančio, kad tų bendrų taisyklių būtų laikomasi“⁸².

Lietuvos gyventojų nuostatos bankininkų atžvilgiu bei elgsenos motyvacija yra svarbūs kriterijai tiek organizuotiems veiksams, tiek grėsmių, tarp jų kylančių ekonominiams saugumui, prevencijai. Nors Lietuvos Nacionalinio saugumo strategija nepateikia koncentruoto ekonominio saugumo apibrėžimo, tačiau atskiri analitikai šią šiuolaikinę ekonominio saugumo strategiją interpretuoja kaip valstybės ir jos subjektų sugebėjimą išlaikyti ekonomikos objektų ir sistemų pusiausvyrą⁸³. Kaip rodo Lietuvos gyventojų apklausa⁸⁴, net praėjus penkeriems metams nuo bankų krizės, „apgavikų, vagių ir sukčių“ kategorijas bankininkystės sistemai priskyrė beveik penktadalis Lietuvos gyventojų, o per 5 % gyventojų matė tiesioginę problemą – indėlių saugumo garantijų stygių. Maždaug du trečdaliai Lietuvos gyventojų vis dar nebuvo pamiršę praeities pamokų, todėl pranašavo naujus bankų bankrotus, kitaip tariant, gyventojų intuityviai buvo suvokiamas „savaime išsipildančios pranašystės“ dėsnis.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Nacionalinio saugumo strategijos įgyvendinimo būdai ir priemonės ekonominio saugumo srityje numato palankios aplinkos sudarymą investicijoms ir verslui, ekonomikos infrastruktūros parengimą veikti ekstremaliomis ir kritinėmis sąlygomis⁸⁵, būtų prasminga, jei institucijos ir atskiri specialistai, atsakingi už šių krypčių vykdymą, savo sprendimus grįstų ne tik teoriniais

⁷⁹ Soros (note 14), p. 23.

⁸⁰ Lydeka.Z., *Rinkos ekonomikos tapsmas: Teoriniai svarstymai*, Kaunas: VDU leidykla, 2001, p. 76.

⁸¹ Veblen T., *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays*, N.Y., 1991, p. 31.

⁸² Friedman M., *Kapitalizmas ir laisvė*, Vilnius: Mintis, 1998, p. 32.

⁸³ Grėbliuskas (note 28), p. 262.

⁸⁴ Vilmorus, *Nepasitikėjimo komerciniams bankams priežastys: Reprezentatyvi gyventojų apklausa*, 2000 m. balandžio 5–9 d., Lietuvos bankų asociacijos užsakymu, Vilnius: Vilmorus, 2000.

⁸⁵ *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“*, 2002 m. gegužės 28 d. Nr. IX – 907, Valstybės žinios, 2002 06 07, Nr. 56, p. 34.

apibrėžimais, bet įvertintų ir faktorius, darančius įtaką šalies gyventojų požiūriui į asmeninį ekonominį saugumą, vis dar intuityviai suvokiamus kaip grėsmes. Viena tokių grėsmių šiandieninėje ekonominėje aplinkoje, jei ją suprantame kaip „natūralių procesų, taip pat ekonomikos subjektų bei jų veiklą reglamentuojančių institucijų konkrečių veiksmų ilgalaikių ir trumpalaikių padarinių visumą“⁸⁶, būtų gyventojų, kitaip – finansinių paslaugų vartotojų, požiūris į bankus ir investicijas Lietuvoje.

Šiandienines Lietuvos gyventojų nuostatas šiuo aspektu lemia bankininkystės raidos ydos, sisteminės bei atsitiktinės klaidos ir jų pasekmės. 2000 m. apklausoje nepasitikėjimo bankine sistema priežastys pagal koduotus du galimus atsakymus ir respondentų pažodiniai atsakymai buvo pasiskirstę taip⁸⁷:

1. Neatgauti indėliai:	35,2 %
„buvo apvogę žmones, komersantai padarė žmones ubagais“	
„dėl žmonių indėlių netekties nusikaltėliai nenubausti“	
„jie buvo išvogti ir suburti tam, kad apvogtų žmogų“	
„todėl, kad komerciniuose bankuose buvo daug apgautų žmonių“	
„išgrobstė žmonių turtą ir neatlygino nuostolių“	
„nes esu nukentėjusi nuo „Holdingo“	
„nukentėjau nuo „Sekundės“ banko, todėl dabar niekuo netikiu“	
2. Bankrotai	34,1 %
„išvogė viską ir subankrutavo, nėra teisybės, tik sukčiavimas ir vagystės“	
„LDDP valdymo laikais [...] prarasti visi pinigai, dabar niekas negrąžina“	
„kas buvo prieš 10 metų, tas pats ir dabar bus“	
„kad per daug tų bankrotų ir piniginių aferų“	
„kada nori, tada skelbia bankrotą“	
„nepasitikiu savininkais, ir nėra apdrausti“	
„jei prarandi pinigus, ilgas grąžinimo procesas“	
3. Apgaudinėja, vagia, sukčiai	19,7 %
„nuo senų laikų bloga reputacija, visi prisivogė sau“	
„nėra pagrindo pasitikėti, šiais laikais niekuo negalima pasitikėti“	
4. Nepatikimi, nestabilūs	10,7 %
5. Nėra indėlio saugumo garantijų	5,2 %
6. Kita	16,6 %
„komercinių bankų dabartinė kreditų politika yra nepatikima“	
„žiniasklaida teikia informaciją, kad jais negalima pasitikėti“	
„Lietuvoje dar nėra tikrų komercinių bankų“	
„mano pinigai uždirbti sąžiningai, tai į bet kieno rankas jų neduodu“	
„jei turi patikimų draugų, tai gali pasitikėti ir tuo banku“	
„indėlių apsaugos įstatymai neefektyvūs, nestipri ekonomika ir bankai“	
„neaiškūs savininkai, audito medžiagos neaiškios“	

⁸⁶ Lydeka (note 80), p. 76.

⁸⁷ Vilmorus (note 84), priede.

2002 m. visi Lietuvos komerciniai bankai, vykdydami Lietuvos banko nustatytus minimalius reikalavimus visuomenei, savo interneto svetainėse ėmė skelbti svarbiausią informaciją apie finansinę būklę, aktyvų kokybę, veiklos riziką ribojančių normatyvų vykdymą ir pan. Lietuvos bankas kas ketvirtį savo interneto svetainėje taip pat informuoja visuomenę apie bendrus bankų sektoriaus veiklos rodiklius. Tarp Lietuvos bankų atsirado ir gyvuoja konkurencija – marketingo priemonėmis ir tiesioginiu bendravimu su klientais siekiama jų palankumo ne tik atskiram bankui, bet ir visai Lietuvos bankų sistemai. Tai bene vienintelis teisingas būdas nustatyti gyventojų nuostatų realijas ir adekvačiai į jas reaguoti, susilaukiant gal ir negreito, bet ilgalaikio indėlininkų ir investuotojų pasitikėjimo. Kitaip tariant, tarp bankų vyksta gera ir neformali konkurencija dėl to, kuris geriausiai atsilies į rinkos dalyvių norą turėti jų naudai veikiančias ir ekonominių saugumą garantuojančias „žaidimo“ taisykles. Tačiau, kaip rašo finansus ir verslininkystę analizuojanti spauda, Lietuvoje „nė vienas finansų analitikas nėra atidaręs kabineto, galinčio padėti tvarkyti finansus kiekvienam norinčiam. Sprendimų, ar patikėti savo santaupas bankui, ar investuoti į nekilnojamą turtą, ar apsidrausti kaupiamuoju gyvybės draudimu, ieškoma apgraibomis, labiau pasitikint intuicija bei draugų patarimais, nei žiniomis ar specialistų rekomendacijomis“⁸⁸.

Apibendrinimas

Šiuolaikinės bankininkystės pagrindai Lietuvoje susiformavo dar sovietmečiu, kai, pasinaudojus bankų sistemos reorganizacija, buvo sukurtos prielaidos pinigų transformacijai iš valstybinių bankų į komercines struktūras. Pagrindinė Lietuvos bankininkystės priežiūros institucija – Lietuvos bankas – buvo įkurtas skubotai valstybinio banko bazėje, neatsižvelgiant į tarptautinę praktiką ir mokslininkų rekomendacijas dėl ūkio pertvarkymo. Daug metų jis veikė vadovaudamasis planinės ekonomikos postulatais, ignoruodamas rinkos ekonomikos specialistų rekomendacijas ir užsienio konsultantų išvadas, darydamas daug strateginių ir taktinių klaidų, nuolaidžiaudamas politizuotiems vyriausybės sprendimams.

Stokodami patirties, informacijos ir finansinio išprusimo, Lietuvos gyventojai pasitikėjo valstybės priežiūra bei komercinėmis struktūromis ir prarado milijonines sumas. Nors po penkerių metų kilusios krizės rezultatas buvo tik kelių bankų bankrotas, jos pasekmes pajuto visi Lietuvos bankai, verslo įmonės ir gyventojai. Jei analitiniame lygmenyje teigiama, kad krizės ir finansiniai praradimai yra neišvengiami pereinamajame laikotarpyje į rinkos ekonomiką, kad jos baigiasi palyginti greitai, nes indėlininkai įpranta prie bankų nepatikimumo, tai identifikuodami tam tikrą visuminį indiferentiškumą šiandieniniame Lietuvos gyventojų požiūryje į ekonominių saugumą, jų individualiuose sprendimuose matome nuostatą vadovautis konfidencialia informacija, galinčia atsirasti gandų pagrindu.

Oficiali informacija ir statistika rodo, kad Lietuvos bankininkystė jau tapo brandžia institucine struktūra, galinčia valdyti atskirus rinkos rizikos elementus. Per

⁸⁸ Redakcijos skiltis, *Verslo žinios*, 2003 m. kovo 17 d., Nr. 453.

dešimtmetį Lietuvoje buvo suformuota finansinės apskaitos ir atskaitomybės politika, garantuota efektyvi, skirtingose šalyse veikiančių, bet priklausančių tai pačiai grupei bankų priežiūra. Tačiau gali prireikti dar dešimtmečio, kad iš Lietuvos gyventojų atminties būtų ištrintos politinių bei organizacinių klaidų ir finansinių praradimų žymės. Kaip yra pastebėję užsienio ekspertai, „įspūdingi pastatai ar įmantri elektroninė įranga bankuose nepadės sukurti aplinkos, kuria pasitikėtų visuomenė. Tik aukštų etikos standartų įdiegimas, atsakingas elgesys [...] yra tikras uždavinys kiekvienam, turinčiam bet kokios įtakos bankininkystės veiklai, – politikams, valdžios vyrams, bankų savininkams ir valdytojams“⁸⁹. Lietuvoje vis dar pasitaikantys teisinio nihilizmo, grobstytojų ir sukčių nebaudžiamumo faktai, dabartinė asmenų, įvardijamų kaltais dėl kitų žmonių finansinių praradimų, karjera politikoje ar versle nežada, deja, greito šalies gyventojų palankumo Lietuvos bankų sistemai, kaip asmeninio ekonominio saugumo garantui.

⁸⁹ Kristoffersen K., pranešimas konferencijai „Lietuva: dabartis ir perspektyvos“, Vilnius, 1999 m. rugsėjo 23 d., <http://www.erc.lt/Transition%20conf/pranesimai-lt/santrka3.htm>.